

Егорова О. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень, Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6868-2103

e-mail: olena.iegorova@pdaa.edu.ua

Дорошенко А. П., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень, Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6314-1586

e-mail: doroshenko82_a@ukr.net

Кононенко Ж. А., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень, Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0074-8249

e-mail: konon_ukr@ukr.net

Фактори розвитку фінансової кризи аграрних підприємств

Анотація. Обґрунтовано необхідність врахування факторів ризику в аграрній сфері України при оцінці ймовірності розвитку фінансової кризи сільськогосподарських підприємств. Узагальнені фактори, які підвищують ймовірність фінансової кризи аграрного підприємства, виділені найбільші загрози для підприємств аграрної сфери, відмічені типові негативні прояви впливу цих загроз на фінансовий стан підприємства. Доведено, що розглянуті фактори не можна ігнорувати при прогнозуванні ймовірності розвитку фінансової кризи. Для оцінки ризику запропоновано використовувати метод експертних оцінок. За результатами експертизи об'єкт дослідження відносять до відповідної групи підприємств: з низьким, припустимим або критично небезпечним рівнем ризику розвитку фінансової кризи. Підприємствам із загрозою настання фінансової кризи рекомендовано розробити план щодо її попередження. Він повинен включати заходи щодо запобігання саме тих факторів, які були визначені як найбільш загрозові. Поєднання фінансових показників та оцінки ризиків, які мають найбільший вплив на життєдіяльність аграрних підприємств, завдяки комплексному підходу підвищить точність оцінки перспектив фінансового стану підприємств аграрної галузі.

Ключові слова: фінансова криза; сільське господарство; загрози; галузеві ризики.

Yehorova Olena, PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economic Theory and Economic Research, Poltava State Agrarian Academy, Poltava, Ukraine

Doroshenko Andrii, PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economic Theory and Economic Research, Poltava State Agrarian Academy, Poltava, Ukraine

Kononenko Zhanna, PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economic Theory and Economic Research, Poltava State Agrarian Academy, Poltava, Ukraine

Factors of the Development of the Financial Crisis of Agrarian Enterprises

Abstract. Introduction. It has been substantiated that monitoring of the financial crisis development probability is relevant for any enterprise. It is established that the traditional approach of predicting the development of the financial crisis by financial ratios does not take into account the impact of the risks of activity and factors that are the root causes of problems.

Purpose. The purpose is to substantiate the need to take into account risk factors in the agricultural sector of Ukraine when assessing the probability of financial crisis of agricultural enterprises development.

Results. Factors that increase the probability of financial crisis in an agricultural enterprise were generalized. The most significant threats to agricultural enterprises were identified: dependence on natural and climatic conditions and biological processes that cannot be accurately predicted and controlled, situation on the certain products market, seasonality of production, size and level of specialization of an enterprise, use of leased land, etc. Typical negative effects of threats on the financial state of an enterprise were noted: loss of assets, reduction of highly liquid assets, significant decrease in income, increase of expenses, and as a consequence extra loss appears. It was proved that the considered threats cannot be ignored when constructing a model of probability of financial crisis development. To assess the risk, it was proposed to use a method of peer review with the involvement of a team of at least 3 people - employees of the enterprise and independent professionals. Experts analyzed the risks using a system of indicators for the most threatening risks. According to the results of the examination, the object of study belongs to the relevant group of enterprises: with low, acceptable or critically dangerous level of risk of financial crisis. Enterprises that are at risk of financial crisis are advised to develop a plan to prevent it. It should include measures to prevent those factors that have been identified as the most threatening.

Conclusions. Thanks to a comprehensive approach the combination of financial indicators and quantitative assessment of risks that have the greatest impact on the livelihoods of agricultural enterprises will improve the accuracy of assessing the prospects of financial status of enterprises in the industry.

Keywords: financial crisis; agriculture; threats; sectoral risks.

JEL Classification: D81, M41, O13, Q14.

Постановка проблеми. В умовах ринку від фінансової кризи не застрахований жоден економічний суб'єкт. Оскільки криза проходить кілька етапів, вчасне виявлення її ранніх проявів дозволить зупинити кризові процеси.

Усі підприємства, незалежно від сфери діяльності, повинні своєчасно виявляти перші ознаки можливих кризових явищ, оцінювати ймовірність розвитку фінансової кризи та швидко реагувати на можливі загрози змінами в управлінні. Проте на даний час не існує загально визнаної методики оцінки або «протоколу діагностики» ймовірності розвитку фінансової кризи. На нашу думку, проблема полягає не лише у тому, що така методика повинна базуватися на оцінці ризиків, виміряти які досить важко, але й у тому, що вона не може бути універсальною. Традиційний методичний підхід, відповідно до якого фінансову кризу передбачають на підставі розрахунку фінансових коефіцієнтів, повинен бути доповнений оцінкою специфічних загроз галузі, в якій працює конкретне підприємство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу до аналізу ймовірності фінансової кризи проявляють багато науковців. Теоретико-методологічні аспекти ризиків підприємницької діяльності розглянуті в працях класиків економічної науки: Дж. Кейнс [8], А. Маршал [10] Ф. Найт [9], Й. Тетенс [11] та інші. Серед сучасних вітчизняних науковців питання оцінки ймовірності фінансової кризи досліджують, зокрема, Т. Меліхова [1], А. Поддєрьогін [2], З. Петряєва, Г. Іващенко [3], Я. Ромашова [4], О. Терещенко [6] та інші. Найбільш адаптованою до використання в аграрній сфері, на нашу думку, є методика оцінки фінансового стану підприємства Г. Савицької [5].

Підходи, які застосовують науковці для оцінки ймовірності розвитку фінансової кризи, здебільшого не враховують вплив галузевих ризиків, зокрема ризиків аграрних підприємств в Україні. Отже, методика оцінки ймовірності настання фінансової кризи потребує удосконалення з урахуванням особливостей сучасного стану вітчизняної аграрної сфери.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження є обґрунтування необхідності врахування факторів ризику в аграрній сфері України при оцінці ймовірності розвитку фінансової кризи сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Фінансові труднощі неминучі для будь-якого суб'єкта господарювання. Їх у різній мірі відчувають підприємства усіх сфер економічної діяльності, у тому числі й аграрні.

Аграрна галузь має визначальну, стратегічну роль у розвитку України: вона дає значну частку вітчизняного ВВП та загального обсягу експорту, забезпечує близько третини надходжень до державного бюджету та формує продовольчу безпеку країни. Аграрна сфера є однією з найбільш ризикових галузей економіки, оцінити ймовірність фінансової кризи в якій досить важко. Причиною є наявність загроз та ризиків, як притаманних будь-якій сфері підприємницької діяльності, так і галузевих, що можуть спричинити погіршення фінансового стану навіть ефективного підприємства.

На нашу думку, в методиці оцінки ймовірності розвитку фінансової кризи від тимчасових проблем до стадії банкрутства підприємства необхідно врахувати ступінь впливу можливих загроз на результати діяльності.

Класифікувати підприємницькі ризики можна за різними ознаками:

- сфера виникнення, згідно з якою виділяють ризики зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні);
- джерела виникнення (на нашу думку, їх слід поділяти на макроекономічні, політичні, кримінальні, природні та внутрішньо економічні);
- ступінь впливу на діяльність (припустимі, критичні, катастрофічні);
- можливість усунення (диверсифіковані та недиверсифіковані) тощо.

Найбільшою загрозою для підприємств аграрної сфери є залежність від природно-кліматичних умов, які неможливо точно передбачити та контролювати, проте й інші види ризиків можуть суттєво підвищити ймовірність фінансової кризи сільськогосподарського підприємства. Також слід враховувати, що аграрна сфера надзвичайно різноманітна й ризики у галузях рослинництва та тваринництва теж відрізняються.

Сутність окремих загроз та їх можливий вплив на ймовірність розвитку фінансової кризи сільськогосподарського підприємства деталізовані у табл. 1. Не відносяться до галузевих, але суттєво впливають на ймовірність розвитку фінансової кризи, наступні чинники: ризики неотримання позикового фінансування; непродумана фінансова стратегія підприємства, зокрема ризикові інвестиції; зменшення внутрішнього попиту на окремі товари внаслідок низької купівельної спроможності українців та складності із виходом на світові ринки; посилення монополізму на ринку певної продукції, демпінгування конкурентів; нижчі ціни на імпортовану продукцію; високий рівень корупції в Україні; конфлікти між засновниками (власниками).

Таблиця 1 Основні галузеві загрози сільськогосподарської діяльності та їх вплив на ймовірність розвитку фінансової кризи аграрного підприємства

Особливість аграрної діяльності	Можливі загрози, пов'язані з особливістю діяльності	Прояв загрози, що підвищує ймовірність фінансової кризи
Залежність від неконтрольованих погодно-кліматичних умов, природних стихійних лих	Повна або часткова втрата активів (основних засобів, біологічних активів, виробничих запасів, готової продукції та ін.) внаслідок посухи, поєні, заморозку, граду тощо	Отримання збитків у значних розмірах внаслідок втрати ресурсів та продукції
Залежність від біологічних процесів, які важко контролювати	Ризики хвороби тварин, що призводять до втрат поголів'я, зниження продуктивності тварин, погіршення їх здоров'я. Ризики хвороби рослин, ризики зниження урожайності сільськогосподарських культур. Ризик репродуктивної діяльності біологічних організмів	Зменшення кількості одержаної продукції та /або погіршення її якості. Недоодержання доходів від реалізації продукції. Скорочення високо- та середньо ліквідних активів
Взаємозв'язок виробничих процесів із довкіллям, станом навколишнього середовища	Ризик зменшення родючості ґрунтів. Скорочення кількості виробленої продукції, зниження її якості. Можливість забруднення навколишнього середовища і, як наслідок, втрата репутації, погіршення стосунків з владою та населенням	Заборона продажу неякісної продукції. Втрати внаслідок зменшення доходів від реалізації та сплати штрафів за забруднення навколишнього середовища
Слабка матеріально-технічна база багатьох аграрних підприємств	Зупинки виробництва через значне зношення техніки, нестачу ПММ. Скорочення посівних та зібраних площ, зниження урожайності та продуктивності тварин, відтворення стада. Погіршення гігієнічних і ветеринарно-санітарних умов виробництва тощо	Зменшення кількості одержаної продукції та /або погіршення її якості. Недоодержання доходів від реалізації продукції
Використання орендованої землі	Можливість розірвання або не продовження договору оренди	Скорочення виробництва продукції
Сезонність агровиробництва	Нерівномірність використання ресурсів протягом року, коливання потреб в оборотних коштах, техніці, працівниках	Необхідність додаткового фінансування поточних потреб у певні періоди
Значна тривалість виробничого циклу для деяких галузей аграрної сфери (скотарство, садівництво, виноградарство тощо)	Відсутність можливості швидко відреагувати на мінливу кон'юнктуру ринку: збільшити виробництво окремих видів продукції можливо лише за кілька років (для вирощування дійного стада необхідно понад три роки, для створення нового саду – понад п'ять років, нового винограднику – понад трьох років і т. п.). Вивільнення грошових коштів відбувається лише після реалізації продукції	Повільне обертання коштів, яке в умовах інфляції знецінює прибутки. Недоодержання доходів від реалізації продукції, що зумовлює необхідність залучення позикового фінансування поточних потреб
Необхідність дотримання технологічної безперервності	Нестача ключових ресурсів (корми, пальне, насіння в період посівної тощо) може призвести до повної або часткової втрати продукції	Необхідність спрямування значної частини оборотного капіталу на формування виробничих запасів
Використання у виробництві частини власної продукції	Частина виробленої продукції залишається для задоволення внутрішніх потреб (насіння, молодняк, корми тощо), що зменшує рівень товарності виробництва	Зменшення доходів від реалізації продукції. Невиконання плану з одержання продукції призведе до витрат на поповнення ресурсів
Брак трудових ресурсів, нестача висококваліфікованих кадрів у галузі	Низький рівень продуктивності праці, незадовільна якість менеджменту; плінність кадрів; виникнення внутрішньовиробничих конфліктів. Низька відповідальність та зацікавленість працівників у результатах роботи	Неефективне використання витрат на оплати праці
Місцеперебування багатьох аграрних підприємств віддалене від ринків збуту продукції	Значні обсяги вантажоперевезень. Втрати при транспортуванні, багато видів аграрної продукції є мало транспортабельними	Збільшення транспортних витрат підприємства. Можливі втрати доходів внаслідок зниження якості та/або втрат продукції при транспортуванні
Орієнтація виробників на експорт продукції	Наявність «валютних гойдалок»: курс гривні послаблюється під час посівної та зміцнюється у час продажу продукції. Зміна кон'юнктури міжнародних ринків	Втрата частини доходів внаслідок курсових різниць
Нестабільність та непередбачуваність земельного та податкового законодавства в Україні щодо аграрної сфери	Можливість скорочення або втрати сільськогосподарських угідь. Зростання податкового та іншого тиску, прийняття законів та нормативно-правових актів, що знижують ефективність функціонування галузі	Скорочення або припинення виробництва внаслідок зменшення сільськогосподарських угідь. Збільшення витрат, зменшення доходів

Джерело: авторська розробка

Зауважимо, що вплив зовнішніх факторів для підприємства несе більше загроз, якщо воно несвоєчасно реагує на них. Останнє буває у випадку відсутності або неефективності системи раннього виявлення та запобігання фінансової кризи, експрес-діагностики фінансового стану.

Перелічені ризики досить тісно взаємопов'язані, усі вони більшою чи меншою мірою можуть вплинути на ймовірність розвитку фінансової кризи будь-якого аграрного підприємства, але найбільш вразливими у цьому плані дрібні та середні фермерські господарства, оскільки агрохолдинги мають можливість застрахувати та хеджувати свої ризики.

Типовими наслідками впливу узагальнених у табл. 1 загроз на фінансово-господарський стан підприємства є:

- суттєве скорочення обсягів реалізації та, як наслідок, зменшення виручки від реалізації продукції;
- втрата активів (готової продукції, довгострокових біологічних активів, основних засобів тощо), скорочення високоліквідних активів, тобто платіжних засобів;
- неповне використання ресурсів;
- збільшення витрат;
- отримання збитків.

За кінцевим впливом фактори першого порядку, що визначають ймовірність розвитку фінансової кризи, можна схематизувати на рис. 1.

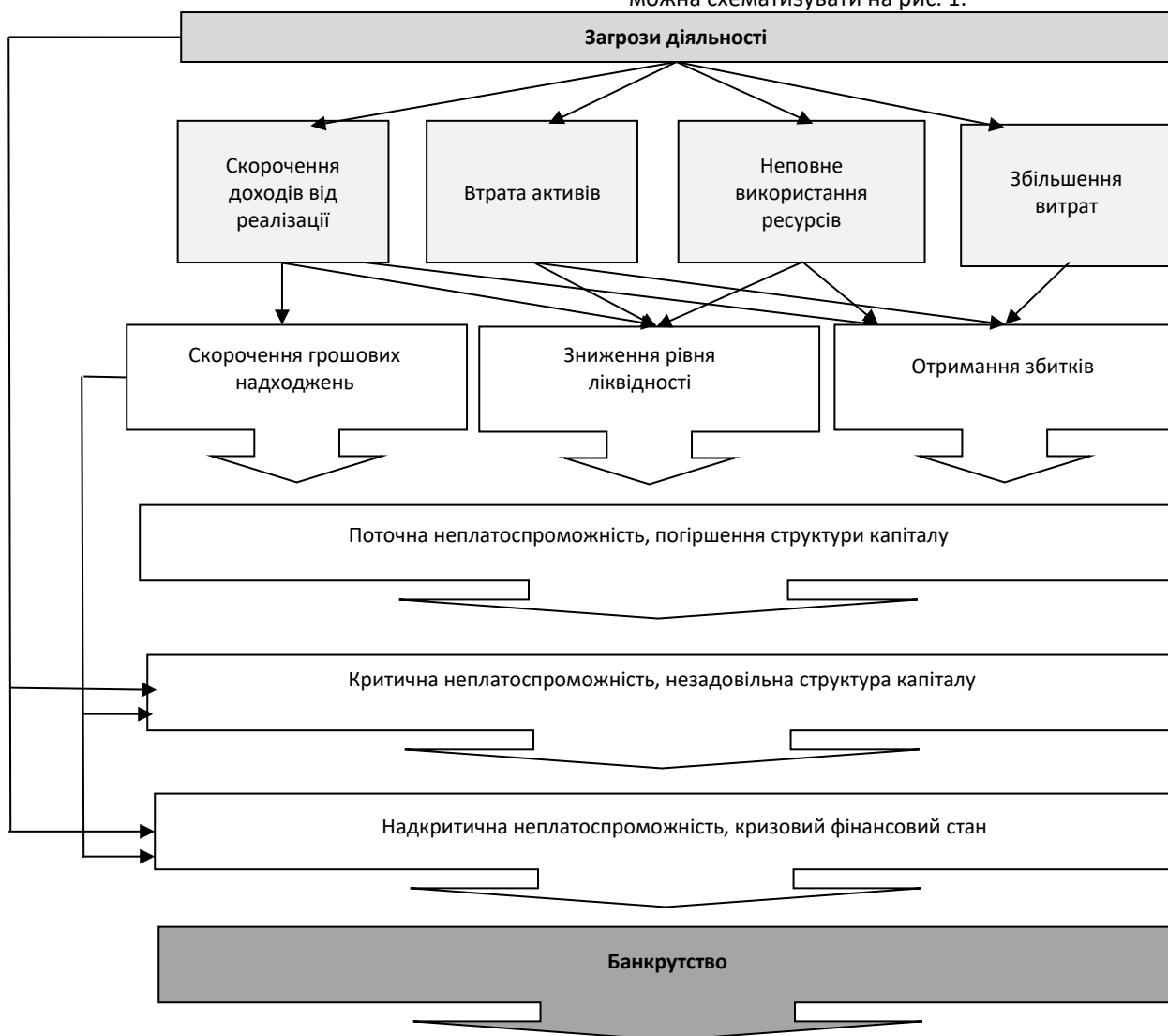

Рисунок 1 – Механізм впливу загроз діяльності на індикатори ймовірності розвитку фінансової кризи

Джерело: авторська розробка

Сукупність цих негативних наслідків викликає необхідність постійної діагностики діяльності сільсько-господарських підприємств з метою запобігання фінансової кризи.

Для оцінки ризику ми пропонуємо використовувати метод експертних оцінок із залученням групи з не менш ніж 3 осіб – працівників даного підприємства та незалежних фахівців. Експерти аналізують ризики з

використання системи показників-індикаторів щодо найбільш загрозливих ризиків (табл. 1).

Усі негативні чинники та загрози за наслідками дії можна поділити на групи:

1) їх наявність вказує на можливе при певних умовах, обставинах або у сукупності з іншими загрозами підвищення ризику ймовірності розвитку фінансової кризи;

2) їх наявність істотно підвищує ризик розвитку фінансової кризи;

3) їх наявність з високим рівнем вірогідності призведе до кризового фінансового стану.

За даними індивідуальних оцінок окремих експертів визначають загальну думку щодо впливу загроз діяльності на ймовірність настання фінансової кризи на конкретному аграрному підприємстві.

За результатами експертизи об'єкт дослідження відносять до певної групи ризику настання фінансової кризи:

1) «зелена група» – низький або помірний рівень ризику. Підприємству слід здійснювати моніторинг, своєчасно виявляти потенційні чинники ризику настання та ознак фінансової кризи, оцінки їх значущості;

2) «сіра група» – припустимий ризик. Такому підприємству попри сприятливий прогноз варто сформувати систему захисних механізмів антикризового управління відповідно до виявлених факторів та інтенсивності їхнього впливу;

3) «червона група» – критично небезпечний рівень ризику. Можливість розвитку фінансової кризи для підприємств цієї групи вірогідно вище, ніж для підприємств зеленої групи та, ймовірно, вище ніж для сірої групи.

Якщо підприємство здійснює моніторинг ймовірності свого банкрутства, належність його до «червоної групи» необхідно врахувати як додатковий фактор ризику. У дискримінантному аналізі з використанням багатофакторних моделей розраховують інтегральний показник ймовірності настання банкрутства. Вважаємо за доцільне коригування інтегрального показника на коефіцієнт 1,1-1,2 (значення коефіцієнта встановлюється експертами й залежить від ступеня ризиковості бізнесу).

Наприклад, при прогнозуванні банкрутства за допомогою моделі Альтмана 1983 р. [7] «нейтральною межею» інтегрального показника є значення $Z=1,23$:

якщо розрахований для підприємства показник нижче за це значення, найближчі роки йому не загрожує банкрутство, а якщо воно вище – існує висока ймовірність банкрутства. Для підприємств «червоної групи» бажано, щоб значення Z-коефіцієнта не перевищувало 1,03-1,12.

Підприємства, в яких виявлена загроза настання фінансової кризи, повинні оперативнo розробити комплекс заходів щодо її запобігання. План попередження фінансової кризи для кожного підприємства повинен включати заходи щодо запобігання саме тих загроз, які були виявлені на попередніх етапах аналізу.

Проте загальними рекомендаціями для підприємств з високим рівнем ймовірності настання фінансової кризи є:

– формування ефективної стратегії щодо прийняття управлінських рішень з залучення, розподілу та використання фінансових ресурсів;

– підвищення конкурентоспроможності продукції;

– диверсифікація ризиків неконкурентоспроможності підприємства. Небажаність використання вузької внутрішньогалузевої спеціалізації, оптимальним виявляється комбiнування галузей тваринництва і рослинництва;

– підвищення оборотності оборотних активів;

– оптимізація співвідношення власних та позикових коштів тощо.

Висновки. У фінансовому аналізі з метою оцінки ймовірності фінансової кризи аграрних підприємств розраховують показники фінансово-економічного стану. Але ймовірність фінансової кризи аграрного підприємства безпосередньо залежить від нефінансових факторів першого порядку, таких як погодні умови, ситуація на ринку певної продукції, розмір та рівень спеціалізації підприємства, відсутність власності на землі сільськогосподарського призначення, якість роботи персоналу тощо. Отже, загрози є факторами, які не можна ігнорувати при побудові моделі ймовірності розвитку фінансової кризи.

Поєднання фінансових показників та кількісної оцінки ризиків, які мають найбільший вплив на життєдіяльність аграрних підприємств, завдяки комплексному підходу підвищить точність оцінки перспектив фінансового стану підприємств галузі.

Література:

1. Меліхова Т. О. Оцінювання ймовірності банкрутства з метою підвищення фінансового стану підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 10. С. 11-18. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/10_2019/3.pdf (дата звернення: 25.02.2020). DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.11.
2. Поддєрьогін А. М., Чорна Н. М. Методичні підходи до оцінки фінансового стану підприємства: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 1. URL : <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs2/article/view/297/354> (дата звернення: 25.02.2020).
3. Петряєва З. Ф., Іващенко Г. А. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки : навчально-практичний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 241 с.
4. Ромашова Я. В. Експрес-діагностика фінансової кризи й ймовірності банкрутства сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 15. Част. 3. С. 93-97.

5. Савицкая Г. В. Экономический анализ: учебник. 14-е изд., перероб. и доп. Москва: Инфра-М, 2017. 649 с.
6. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 412 с.
7. Altman E. I. A Further Investigation of the Bankruptcy Cost Question. *Journal of Finance*. 1984. Vol. 39. Issue 4. P. 1067-1089.
8. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan, 1936 (reprinted 2007). 472 p.
9. Knight F. H. Risk, Uncertainty, and Profit. Hart, Schaffner, and Marx Prize Essays, no. 31. Boston and New York: Houghton Mifflin, 1921. Library of Economics and Liberty. URL: <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html> (дата звернення: 25.02.2020).
10. Marshall A. *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co., Ltd, 1920. / Library of Economics and Liberty. URL: <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.htm> (дата звернення: 25.02.2020).
11. Tetens J. N. *Einleitung zur Berechnung der Leibrenten und Anwartschaften*. Leipzig, 1785-1786.

References:

1. Melikhova, T. O. (2019). Bankruptcy probability estimation to the financial condition of the enterprise. *Ahrosvit*, 10, 11-18 [in Ukrainian]. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.11.
2. Poddierohin, A. M. & Chorna, N. M. (2018). Methodical approaches to assessment of a financial condition of the enterprise: domestic and foreign experience. *Collection of scientific works of the university of the Public fiscal service of Ukraine*, 1. Retrieved from <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs2/article/view/297/354> [in Ukrainian].
3. Petriaieva, Z. F. & Ivashchenko H. A. (2017). *Oblikovo-analitychne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky*. Kharkiv: Vyd. KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].
4. Romashova, Ya. V. (2015). Express diagnostics of financial crisis and the probability of bankruptcy of agricultural enterprises. *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, 15, 93-97 [in Ukrainian].
5. Savytskaia, H. V. (2017). *Jekonomicheskij analiz* (14rd ed.). Moskva: Infra-M. [in Russian].
6. Tereshchenko O. O. (2000). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Altman, E. I. (1984). A Further Investigation of the Bankruptcy Cost Question. *Journal of Finance*, 39, 4.
8. Keynes, J. M. (1936, reprinted 2007). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
9. Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty, and Profit*. Hart, Schaffner, and Marx Prize Essays, no. 31. Boston and New York: Houghton Mifflin.
10. Marshall, A. (1890–1891). *Principles of Economics*. Library of Economics and Liberty.
11. Tetens, J. N. (1785–1786). *Einleitung zur Berechnung der Leibrenten und Anwartschaften*. Leipzig.

